

ефективно в інтересах обороноздатності країни обмежені ресурси продовольства. Запровадження принципу диференціації дало змогу забезпечити більш-менш повноцінно лише окремі верстви населення УРСР.

1. Чернявский У. Г. *Война и продовольствие. Снабжение городского населения в Великую Отечественную войну.* – М., 1964.
2. Гордон Л. А. *Черты социалистического образа жизни: быт городских рабочих вчера, сегодня, завтра.* – М., 1977.
3. Зуйкова Е. М. *Удовлетворение бытовых потребностей городского населения.* – М., 1976.
4. Ларін А. Ф. Відновлення постачання продовольчими товарами міського населення УРСР після визволення від гітлерівських окупантів // *Український історичний журнал.* – 1974. – № 7.
5. Вронська Т. В. *В умовах війни: життя та побут населення міст України (1943 – 1945 рр.).* – К., 1995.
6. Янковська О. Соціальна політика радянської держави в містах України в 1945-1953 рр. за свідченнями громадян (на матеріалах НКВС-НКДБ УРСР) // *Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей.* – Вип. 9. – К., 2005.
7. Любимов А. В. *Торговля и снабжение в годы Великой Отечественной войны.* – М., 1968.
8. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 78. – Спр. 19.
9. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 676.
10. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 78. – Спр. 92.
11. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 677.
12. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 78. – Спр. 305.
13. Чернявский У. Г. *Обеспечение городов продовольствием в годы Великой Отечественной войны // История СРСР. – 1959. – № 4.*

О. М. Гончаренко

СІЛЬСЬКІ УПРАВИ В СИСТЕМІ ОКУПАЦІЙНОГО АПАРАТУ ВЛАДИ РАЙХСКОМІСАРІАТУ „УКРАЇНА”: ОРГАНІЗАЦІЙНА СТРУКТУРА, КОМПЕТЕНЦІЯ ТА ДОСВІД ФУНКЦІОНУВАННЯ (1941 – 1944 рр.)

Однією із проблем історії нацистського окупаційного режиму, встановленого в 1941-1944 рр. в Україні, усе ще недостатньо з'ясованим продовжує залишатись питання функціонування органів управління Райхскомісаріату „Україна” найнижчого, сільського рівня. Існуючі дослідження стосуються переважно вищих органів управління [1, 90-101]. Автор статті ставить за мету розкрити місце сільських управ у системі окупаційного апарату влади Райхскомісаріату „Україна”. Відповідно до зазначеного, об'єктом вивчення у публікації є нацистський окупаційний апарат влади, предметом – функціонування сільських управ.

Сільські управи були створені в перші дні окупації, ще під час перебування відповідних територій у віданні військової адміністрації. Після утворення та поширення меж Райхскомісаріату, вони потрапили у підпорядкування районних управ. Проте німецькі військові та цивільні службовці мали право віддавати накази і розпорядження сільським управам в обхід районної ланки управління.

Очолював управу сільський староста. Спершу гітлерівці дозволили провести вибори працівників сільських управ, які затверджувались рішеннями районного керівництва (після розгляду питання німецькими службовцями). Незважаючи на повний німецький контроль, сільські громади впливали на розв'язання цього питання. Пізніше вибори сільських старост були відмінені. Їх призначало районне керівництво.

Організаційна структура сільських управ мала спрощений вигляд. Здебільшого управу очолював сільський староста. У складі управи перебував також писар. Але у перші тижні окупації сільські громади пропонували іншу структуру управ, зокрема, планувалося створення кількох відділів. Так, відповідно до протоколу загальних зборів одного з сіл на Рівненщині, що відбулися 28 серпня 1941 р., був оголошений порядок денний: „1. Вибори голови сільської управи і його заступника та секретаря сільської управи. 2. Вибори до відділу господарчого, дорожнього, освітнього і опіки. 3. Вибори побірця податкового” [1, 3, 4].

Загалом, організаційна структура сільських управ перших тижнів окупації мала строкатий характер. Так, відповідно до протоколів зборів ряду сіл Баришівського району у виборах сільської управи брало участь практично все населення. До однієї з сільських управ увійшло 12 осіб. Голова управи одночасно обирався членом відповідної районної ланки управління [2, 19]. Аналогічні тенденції проявлялися і в інших селах цього району. До складу управи с. Васи́нівка 29 жовтня 1941 р. було обрано 5 осіб, а також створено секції: земельну, благоустрою, розподільчу та санітарну [3, 16].

Фіксуються непоодинокі випадки, коли сільське населення прагнуло змінити організаційно-правові форми населених пунктів, зокрема, виділитися із складу інших громад. Так, на адресу Рівненської обласної управи надійшло кілька звернень мешканців села Малий-Олексин, мешканці якого прохали створити сільську управу та виділити їх населений пункт із складу с. Шпаків. Це прохання підтримало і керівництво Рівненської районної управи, яке у службовому зверненні назвало ряд аргументів на користь прийняття позитивного рішення: „Село Малий-Олексин має 98 дворів, 433 душ населення, завше було самодіяльною громадою, а тільки влада більшовицька влучила до села Шпаків, під виглядом економічним і адміністративним має право на самодіяльну громаду і надалі. Село Шпаків само є велике, має 1145 душ населення і для сільської Управи є тяжким управляти двома селами” [2, 6].

Подібні випадки не були поодинокими. Так, до Вінницької обласної управи надійшло звернення Нараївської сільської управи Монастирищенського району від 26 листопада 1941 р., у якому повідомлялося, що „За часів більшовицької влади село Нараївка перебувало в Гайсинському районі, а при приході німецьких військ, комендант міста Гайсина капітан Енке 18.8.1941 р. зробив розпорядження включити село Нараївку до Монастирищенського району, в якому ми перебуваємо і до цього часу. Усі розпорядження та вказівки отримували з Монастирищенського району. 18.XI.1941 року ми одержали листа Гайсинського районного старости п. Даценка про те, що село Нараївка за рішенням Обласної Управи знову

переходить до Гайсинського району”. Староста села просив залишити управу у підпорядкуванні Монастирищенського району, нагадуючи при цьому рішення німецького коменданта, який так вчинив, оскільки „з села Нараївки до м. Монастирищ 15 кілометрів, а до Гайсина 30 кілометрів, а також всі планові завдання ми одержували з Монастирищенського району, куди і здавали” [4, 152]. Це звернення підтримало також і керівництво Монастирищенського району [4, 154].

Разом з тим, районні та обласні органи місцевого управління прагнули „призупинити” ініціативу сільських громад. „Не можна допустити поділу бувших сільрад на окремі дрібніші адміністративні одиниці. Всякі побажання окремих селищ на виділення в самостійні громади приймати з висновком надсилати до Адміністративного відділу Обласної Управи як матеріал для майбутніх змін адміністративного поділу”, – зазначалося у наказі голови обласної управи у Луцьку № 371 від 18 липня 1941 р. [5, 2].

Органам місцевого управління усе ж довелося змінювати адміністративну приналежність окремих населених пунктів. Так, постановою № 197 Київського міського голови від 1 грудня 1941 р. с. Бортничі було виведено з-під юрисдикції Бориспільського району і приєднане до Дарницького району. Міркування міського голови мали суто прагматичний характер. Він зважив на те, що „с. Бортничі розташовано від Дарниці на віддалі 5-6 кілометрів, має переважну кількість робітничого населення і в економічному та адміністративно-господарчому відношенні більш тяготеє до Дарниці як районного центру, ніж до Борисполя, що знаходиться на віддалі 20 кілометрів” [6, 221].

Ще однією з причин змін в адміністративно-територіальному устрою в українських регіонах стала передача частини української території Румунії. Наприклад, на Вінниччині деякі райони були суттєво реорганізовані, а поряд із скасованими з’явилися нові адміністративні одиниці. Так, до Муровано-Куриловецького району передавалась частина сіл колишнього Яришівського району, у Барському районі залишилися лише села лівобережжя Бугу та приєдналися села колишнього Жмеринського району, до Немирівського та Ситковецького районів увійшла частина сіл Брацлавського району, до новоутвореного Гніванського району увійшла частина сіл Тиврівського, Жмеринського та Вінницького районів, а до Вороновицького району передавалась частина сіл Тиврівського району [7, 10, 11]. Оскільки територіальні межі кордону з Румунією проходили по р. Буг, частина населених пунктів розділялась навпіл. Так, частина с. Регізне Немирівського району потрапила в румунську зону окупації, а інша залишилась у підпорядкуванні органів влади Вінниччини. Така ж доля чекала і інші населені пункти області. До Літинського району увійшла лише частина передмістя Немирова, а інша дісталась румунам. Голови відповідних районів отримали наказ про облік меж населених пунктів сіл одержаних у підпорядкування „частково”, а також наявних площ угідь [7, 13].

Таким чином, реальність вносила свої корективи в управлінську практику окупаційних органів влади. Уточнення та розмежування нових кордонів, реорганізація адміністративних районів та ініціатива

місцевих громад стали причиною певної кореляції встановленої адміністративної приналежності окремих населених пунктів.

Заробітна плата, встановлена для категорії сільських старост та секретарів управ, мала невеликий розмір і становила відповідно 250-150 крб. та 200-120 крб. (у залежності від чисельності населення). Передбачались надбавки до заробітної плати за продуктивність, підвищення кваліфікації та володіння німецькою мовою (у залежності від „здібностей, досвіду і політичної благонадійності і при гарній поведінці”). Це питання вирішувалося німецьким керівником – генеральним комісаром або гебітскомісаром. Гебітскомісари мали право встановлювати нижчий розмір оплати праці. Працівникам місцевих органів управління Райхскомісаріату надавалася щорічна 6 денна відпустка [8, 2-8].

Військові коменданти проводили регулярні службові наради з сільськими старостами. На них були присутні і керівники місцевих поліційних підрозділів. На одній з таких нарад військовий комендант звернувся до присутніх з такими словами: „Я вітаю Вас усіх, як представник збройних сил Німеччини і вимагаю від Вас вірності та чесного співробітництва на добробут українського народу. Ми знаємо, що Ви з Німеччиною не хотіли війни, й до цього були примушені. Ви були пригноблені під ярмом радянського панування. Панував жажливий червоний терор, обдурювання, невиконання своїх обіцянок, панували вбивства та заслання багатьох українських громадян”. Після такої вступної частини він сформулював вимоги, що поставали перед сільськими старостами та поліційними службами: арешт та повідомлення про комісарів, співробітників НКВС, комуністів, „які ще проводять агітацію проти збройних сил Німеччини”, арешт партизан та підозрілих осіб, облік євреїв. Майже всі наступні вимоги супроводжувалися нагадуванням про покарання – розстріл. Військовий комендант нагадав і про вимоги до місцевих управлінців та керівників поліції: „Вимагаємо від кожного старости та нач. Поліції, щоб вони були самими порядними, відданими і чесними громадянами села. Особистим рахункам між старостами й населенням не повинно бути місця.” [9, 1 – 2].

Першими рішеннями сільських управ приводився в порядок зовнішній вигляд поруйнованих війною населених пунктів, збиралось майно, розграбоване місцевим населенням, надавалось тимчасове житло людям, що залишились без будинків, а також здійснювались заходи з закопування трупів військовослужбовців, що загинули під час недавніх боїв [3, 1 – 2].

Увесь період окупації сільські старости надсилали до районного керівництва величезний обсяг різноманітної статистичної інформації. Серед них – списки комуністів та радянських активістів, військовополонених, євреїв, місцевого і прибулого населення, кількість шкіл та господарської інфраструктури.

Однією з важливих проблем, яку довелося розв’язувати вже в перші дні окупації, стало повідомлення місцевого населення про рішення влади. Одним із варіантів вирішення цього питання стала примусова передплата місцевої преси, а також скликання загальних зборів мешканців села. Проте в

період весняних робіт реалізовувати останній варіант було недоцільно. Тому сільські старости отримали вказівки виготовити та заскрити дошки оголошень та розмістити їх у громадських місцях [10, 19].

Для отримання відповідної інформації з управління сільською громадою та виконання розпоряджень вищих органів влади сільські управи відправляли до районних центрів спеціально визначеного кур'єра. Районними управами визначалися дні, в які надавалася відповідна інформація. Використовувалися і службові наради, на які старости викликалися спеціальними повідомленнями. За неявку на нараду старости загрожував штраф або ж звільнення з посади.

Однією з позитивних дій багатьох сільських старост став порятунок односельців з німецького полону. Звісно, що колишні комуністи та радянські активісти не могли надіятись на цю допомогу, але велика кількість людей була врятована саме завдяки сільським старостам. Поручившись за „благонадійність” людини, староста звертався до вищих за статусом органів місцевого управління, які у свою чергу клопоталися перед німецьким командуванням. Так, 8 листопада 1941 р. голова Вінницької управи звернувся до фельдкомендатури з проханням звільнити з табору військовополонених 10 мешканців села Біскупки, оскільки вони „Дуже потрібні в селі, між ними є фельдшери, касири та інші спеціалісти, за добронадійність їх ручається сільська управа, а тому Обласна Управа просить Вашого дозволу на звільнення їх з полону” [11, 123].

Існував інший шлях визволення бранців. Староста, зібравши відповідні документи, вирушав до таборів військовополонених і вже звідти визволяв односельців, доставляючи їх до рідних домівок. Можливим був також шлях отримання свободи через посередництво Українського Червоного Хреста, до якого могли звертатися і окремі громадяни. Проте у будь-якому випадку для цього потрібні були відповідні документи, які видавалися у сільській управі.

Сільським старостам за наказами військових комендатур довелося зайнятися збором урожаю 1941 р., притягуючи до робіт усе працездатне населення. Якщо на території громади мешкало єврейське населення, то воно притягувалося до виконання робіт у повному складі. Посівна кампанія весни 1942 р. також мала вигляд трудових мобілізацій, поєднаних з кадровими чистками. Сільські старости отримали наказ „очистити керівний склад села від советських брехунів, саботажників, п'яниць”, а також „На керівну роботу села призначити чесних українців, які б працювали на користь звільненого українського народу разом з Велико-Німецьким народом” [12, 100]. Особи, які працювали недоброякісно, оголошувались саботажниками. Покарання цих осіб покладалося на сільську міліцію. „Сільській міліції, по вимозі голови, накладати штраф від 50 до 100 крб. на тих членів колгоспу, що працюють недоброякісно, а осіб, що відмовляються від робіт без поважних на це причин, піддавати суворому арешту в ізольованому приміщенні терміном від 24 до 72 годин, а особливо злісних прогульників передавати комендатурі” – зазначалося в постанові [13, 48, – 49].

Службові відносини між керівниками районного управління та підвладними їм сільськими старостами

у період підпорядкування військовим комендатурам розв'язувалися військовими управліннями. Так, відповідно до наказу № 22 по Підвисоцькій районній управі від 16 грудня 1941 р. було знято з посади голову Нерубайлівської сільської управи за те, що він не лише зірвав майже всі сільськогосподарські роботи, а й не забезпечив виконання планових показників по заготівлі молока, картоплі. Як обтяжуюча обставина виступала і поведінка сільського старости, який „займався частою п'янкою, грубим поводженням з населенням і мав місце факт з боку п. Сірацького бійки жінок”. Матеріали справи на сільського старосту були направлені до військової комендатури [14, 3].

Однією з важливих проблем, яку спробували розв'язати сільські управи, стало повернення майна, відібраного у свій час радянською владою. Так, на засіданні Баришівської сільської управи, що відбулося 12 жовтня 1941 р., було розглянуто 25 відповідних заяв, які стосувалися повернення будинків. Заявниками виступали і „нащадки”. Сільська управа обґрунтовувала своє позитивне рішення вказівками військової комендатури, зазначивши, що „До виходу відповідного закону про власність, повернути у тимчасове користування будівлі житлові і надвірні, що їх було відібрано колишньою радянською владою у громадян села Баришівки” [3, 7]. До подібних заходів органів місцевого управління німецькі управлінці ставились негативно. Досить швидко комендатурами було видано розпорядження, відповідно до яких повернення майна колишнім власникам суворо заборонялось. Населенню, яке у свій час постраждало від дій радянської влади, було дано обіцянку розв'язання цієї проблеми у майбутньому після прийняття відповідних законів [15, 1].

Важливим напрямом роботи сільських старост стало забезпечення збору податків та зборів, встановлених окупаційною адміністрацією. У багатьох управах найбільший рівень податків був забезпечений збором платежів з власників собак. Так, відповідно до зведеного звіту сільських управ Ново-Миколаївського району на Дніпропетровщині про виконання бюджету за квітень 1942 р. від сплати податку на собак було отримано 19056 крб., а від сплати сільськогосподарського податку – 6124 крб., податку з будівель – 6032 крб. [16, 44]. Окупаційна адміністрація з маніакальною настирливістю прагнула зібрати податок із собак з усіх сільських мешканців. Так, в одному з розпоряджень районної управи, направленому сільському старості, вказувалося на недоїмку по податку з „собаковласників”. Як засіб отримання податку у повному обсязі, сільському старості пропонувалося за відповідним дозволом районної управи продавати майно осіб, що не сплатили зазначеного податку. Відповідальність за виконанням розпорядження покладалась на сільського старосту, а у разі його бездіяльності ці дії розглядались як саботаж [12, 261].

Сільські старости брали участь у забезпеченні поставок продуктів харчування. Так, відповідно до наказу Сільськогосподарської інспекції групи армій „Південь” від 31 серпня 1941 р. встановлювались фіксовані ціни на яйця та приписи щодо їх доставки на збірні пункти. Організовували закупки та доставку яєць за погодженням з районним сільськогосподарським керівником „сільські

кооперативи”, а при їх відсутності це завдання передавалось сільським старостам [7, 1].

Аналогічні заходи здійснювались і щодо збору молока та молочних продуктів. Господарствам, які знаходились від найближчого збірного пункту більш як за 20 км, наказувалось доставляти масло домашнього виготовлення. За порушення наказу встановлювалось відповідне покарання – позбавлення майна та худоби [7, 5]. Ортскомендатури продублювали цей наказ, додавши від себе, що за його порушення буде збільшений план здачі, а лишки продукції забиратимуться. При повторних діях винні особи будуть оштрафовані, а худоба буде конфіскована [17, 152].

Норми здачі молока мали високий рівень. З однієї корови за I квартал 1942 р. – 100 літрів, а за II квартал – 150 літрів. За невиконання наказу – покарання сільських старост „за законами військового часу” [12, 85]. До господарств осіб, які не виконували натуральних поставок, призначалися комісії, які проводили об’єктивний розгляд справи шляхом проведення контрольного доїння корови, огляду худоби ветеринарним спеціалістом. За результатами перевірки оголошувались постанови [18, 82].

На цивільні громадські та індивідуальні господарства покладался обов’язок здачі м’яса. Плани м’ясопоставок регулярно доводились до керівництва районних управ, які у свою чергу розподіляли його по підлеглих господарствах. Встановлювались обсяги, види та кондиційність продукції. Заготівельні організації приймали велику рогату худобу вагою не нижче ніж 120 кг, свиней – 60 кг, овець – 20 кг, курей – 1,0 кг, качок – 1,4 кг, гусей – 3,5 кг, індиків – 2,8 кг, кролів – 1,8 кг [19, 1].

На сільських старост покладался обов’язок охорони телефонних ліній зв’язку [12, 44]. Їх зобов’язали систематично очищати автомобільні дороги від снігових заметів у зимову пору року. На виконання цього завдання дозволялося залучати усе місцеве населення. Особи, які ухилялися від роботи, підлягали покаранню „за законами військового часу” [12, 45]. Невдовзі було пояснено і вид покарання – „направлення до лагерів” [12, 69].

Сільські старости брали участь у кадровому забезпеченні діяльності місцевих поліційних органів. Так, у середині листопада 1941 р. сільські старости одного з районів Полтавщини отримали наказ районної управи, яка повідомила, що відповідно до розпорядження військової комендатури, у м. Хорол відкриваються курси по підготовці „мільціонерів”. Старости зобов’язувались направити на ці курси по 3 особи, не старших 40 років, які не мали „плям у минулому” [12, 28]. Старости, які направляли на ці курси односельчан несли за їх поведінку персональну відповідальність та підписували відповідні зобов’язання. „Я староста с. ... гр. ... даю це зобов’язання Хорольській райполіції в тому, що виділені особи на курси поліції гр. ... цілком безперечно і добросовісно будуть виконувати покладені на них обов’язки і за яких я ручусь”, – за таким типовим зразком сільські старости підписували зобов’язання про надійність виділених ними людей [12, арк. 29].

Завдання організації боротьби з партизанським рухом, диверсіями, охороною залізничних доріг також покладалося на сільських старост. Так,

відповідно до наказу по ортскомендатурі І/567 у березні 1942 р. сільському населенню Синельниківського району було наказано охороняти залізницю від диверсій. Охорона здійснювалась вдень і вночі. Зброя „охоронцям” не видавалась. Охоронний пост складався з 3 осіб, які спостерігали за 1 км залізниці. На лівому рукаві вони мали носити білу пов’язку з печаткою управи. Графіки зміни постів розробляв староста, після чого направляв їх до ортскомендатури. Якщо на території посту усе ж вчинялася диверсія, то увесь склад посту мав бути повінений [20, 123].

Сільські управи очолювались різними людьми, з неоднаковими життєвими долями та рівнем освіти. Але більшість сільських старост та писарів мала незначний освітній рівень, що звісно позначалося на рівні діловодства, формальному дотриманні необхідних службових дій. У багатьох сільських управах внутрішнє діловодство перебувало у незадовільному стані. „У деяких сільських управах діловодство знаходиться в хаотичному стані, книг ніяких не заведено і ніякі записи не переводяться” – констатувалось у наказі по Баришівській районній управі від 1 березня 1942 р. [10, 67].

Невисоким був і рівень виконавчої дисципліни. Так, у наказах райшефа Макарівського району за 1942/1943 рр. неодноразово вказувалось: „Спостерігається, що багато старост систематично невиконують наказів та розпоряджень Райуправи, примушуючи цим Райуправу вживати адміністративних заходів до старост, які халатно, або ж навіть злочинно ставляться до виконання своїх обов’язків”, „2/III-43 р. на 9 год. ранку я викликав до свого кабінету деяких старост для обговорення важливої справи. Більшість старост з’явилися своєчасно, без запізнення. Поряд з цим старости сіл: Мотижене-Домашенко, Ніжиловичі-Гунт, Копіївка-Ярошенко з’явилися з запізненням та в нетверезому вигляді. Такої недисциплінованості з боку старост надалі терпіти неможливо. Отже, зазначеним старостам виношу сувору догану та попереджую всіх старост, в разі помічу будь-кого з старост під час виконання службових обов’язків в нетверезому вигляді, буду накладати більш суворе покарання” [21, 7; 327].

Отже, сільські управи стали найнижчим, але водночас і наймасовішим органом місцевого управління, який реалізував політику гітлерівської окупаційної адміністрації Райхскомісаріату „України”. Сільські старости виконували управлінсько-розпорядчі функції, забезпечуючи тим самим потреби німецької окупаційної адміністрації.

1. Рекотов П. Органи управління на окупованій території України (1941-1944) // *Укр. іст. журн.* – 1997. – № 3.
2. Державний архів Рівненської області (далі – ДАРО). – Ф.Р.-52. – Оп.1. – Спр. 1.
3. Державний архів Київської області (далі – ДАКО). – Ф.Р.-2418. – Оп. 1. – Спр. 1.
4. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО). – Ф.Р.-1311. – Оп. 1. – Спр. 286.
5. Державний архів Волинської області. – Ф.Р.-1. – Оп. 2. – Спр. 2.
6. ДАКО. – Ф.Р.-2412. – Оп. 2. – Спр. 3.
7. ДАВО. – Ф.Р.-1311. – Оп. 1. – Спр. 9.
8. ДАКО. – Ф.Р.-2515. – Оп. 1. – Спр. 1.
9. ДАКО. – Ф.Р.-2418. – Оп. 1. – Спр. 3.

10. ДАКО. – Ф.Р-2418. – Оп. 1. – Спр. 6.
11. ДАВО. – Ф.Р-1311. – Оп. 1. – Спр. 4.
12. Державний архів Полтавської області (далі – ДАПО). – Ф.Р-2795. – Оп. 1. – Спр. 1.
13. ДАВО. – Ф.Р-1311. – Оп. 1. – Спр. 8.
14. Державний архів Кіровоградської області. – Ф.Р-2734. – Оп. 1. – Спр. 7.
15. ДАПО. – Ф.Р-8676. – Оп. 2. – Спр. 86.
16. Державний архів Дніпропетровської області (далі – ДАДО). – Ф.Р-2293. – Оп. 1. – Спр. 1.
17. Державний архів Херсонської області. – Ф.Р-1520. – Оп. 19. – Спр. 4.
18. ДАПО. – Ф.Р-2795. – Оп. 1. – Спр. 6.
19. ДАКО. – Ф.Р-2539. – Оп. 1. – Спр. 6.
20. ДАДО. – Ф.Р-2567. – Оп. 1. – Спр. 1.
21. ДАКО. – Ф.Р-2003. – Оп. 1. – Спр. 9.

О.С. Горбатюк

ДЕСЯТИРІЧНИЙ ПЛАН БУДІВНИЦТВА ЕЛЕКТРОСТАНЦІЙ В УРСР (1951–1960 рр.)

Інтенсифікація роботи агропромислового комплексу у значній мірі залежить від технічного забезпечення усіх виробничих процесів. Сучасне трудомістке виробництво неможливе без широкого застосування електроенергії для автоматизації виробничих процесів. Масштабну розбудову мережі електропостачання українського села було розпочато лише у повоєнну добу. Дослідження процесу електрифікації села цього періоду має відповісти на запитання щодо закономірностей розподілу потужностей електромережі, визначити його основні переваги та недоліки.

Темі електрифікації української економіки присвячено ряд праць радянської історіографії [1, 2]. Проте слід відзначити некритичне ставлення тогочасних дослідників до поставлених проблем. У зазначених роботах акцентується увага насамперед на вагомих успіхах у справі електрифікації села в радянський період вітчизняної історії, натомість автори, як правило, оминають увагою найбільші труднощі, якими супроводжувався цей складний процес. В українській історіографії тема електрифікації вітчизняної економіки, зокрема її агропромислового комплексу досліджені на недостатньому рівні. Проблема розглядається переважно в контексті загального розвитку реформ, що проводилися у сільському господарстві [3, 4, 5].

Метою пропонованої статті є аналіз десятирічного плану побудови електростанцій в Українській РСР. Автор ставить завдання з'ясувати рівень електрифікації економіки УРСР на кінець 1940-х рр., визначити основні напрямки програми 1951 – 1960-х рр. та проаналізувати, яке місце в ній відводилося агропромислому комплексу.

До початку Великої Вітчизняної війни колгоспами та МТС України було збудовано приблизно 3 тис. сільських установок загальною потужністю 75,6 тис. кВт, близько 15 тис. км ліній електропередач, встановлено близько 5 тис. електродвигунів, близько 4 тис. сільських населених пунктів користувалися електроенергією, 1311 колгоспів використовували електроенергію для сільськогосподарського виробництва. За роки війни значний потенціал електроенергетики було знищено – 113 гідроелектростанцій, 16 підстанцій, 1616 моторних установок, 120 тис. свілотовок. Звичайно, що в перші

повоєнні роки можливості держави по відбудові села були обмежені. Так, в 1945 – 1946 рр. електрифіковано лише 586 колгоспів, 40 радгоспів, 147 МТС, 19 МТМ і 12 ремонтних заводів УРСР [6, с. 115].

Й. Сталін у промові на зібранні виборців Сталінського виборчого округу Москви 9 листопада 1948 р. зазначив: „Що стосується планів на подальший період, то партія збирається організувати потужний підйом народного господарства, який би дав нам можливість підняти рівень нашої промисловості, наприклад, втричі в порівнянні із довоєнним рівнем... на це піде принаймні три нових п'ятирічки, якщо не більше”. У відповідності із цим загальне збільшення об'єму валової продукції промисловості УРСР у 1960 р. мало збільшитися у 2,5 раза в порівнянні із 1948 р. [7, 452].

Особливо великого значення електрифікація набувала в процесі розвитку сільського господарства. Досвід передових електрифікованих колгоспів і радгоспів підтвердив велику економічну ефективність електрифікації сільського господарства. Переведення на електроенергію в колгоспах стаціонарних виробничих процесів скорочувало затрати праці в продуктивному тваринництві на 50%, а в сільському господарстві загалом на 30% і більше [8, 248]. Зокрема, електрифікація водопостачання на тваринницькій фермі дозволяла підвищити продуктивність праці у більш ніж 160 разів. Електродоїлки давали зростання продуктивності праці у 5-6 разів. Не менш ефективним ставала електрифікація для підготовки кормів, первинної переробки молока, для внутрішньофермерського транспорту і особливо для трудомістких вантажно-розвантажувальних робіт у тваринництві. Широкого застосування набувала електроенергія у нагріванні води, інкубації, обігріву теплиць та парників. Електроенергія знаходила також застосування у процесах знищення шкідників у зерні шляхом його прогрівання високочастотним струмом [9, 22]. За допомогою електромоторів механізувалися такі виробничі процеси як молотба, очистка і сортування зерна, силосування кормів, роботи в ремонтних майстернях, на млинах, на розпилюванні лісу тощо [10, 113].

Важлива роль у інтенсивній розбудові промислового потенціалу СРСР загалом, і України зокрема, відводилася збільшенню потужностей вітчизняної електроенергетики. Між тим, на початок 1949 р. потужність усіх електростанцій УРСР складала 2190 тис. кВт. Це складало 84,4% довоєнних потужностей. В той же час виробіток електроенергії за 1948 р. склав 9090 млн. кВт/год. чи 75% від рівня довоєнного року. Отже, проблема електрифікації українського села полягала не лише у нарощуванні потужностей, але й відновленні довоєнних.

В УРСР нараховувалося 6446 електростанцій, із яких 20 належали до районних електростанцій міністерства електроенергетики потужністю 1383 тис. кВт, 256 були комунальними електростанціями потужністю 133 кВт, 2147 – промисловими потужністю 534 кВт, 219 – транспортними електростанціями потужністю 39 тис. кВт, 3342 – сільськими електростанціями потужністю 77 тис. кВт і 469 – це інші електростанції, загальна потужність яких становила 23 тис. кВт. [7, 449].